

Középkori települések Pest határában.

A pesti városi tanács 1703 március 6-án kelt emlékiratában (Schmall : Adalékok I. köt. 308. s köv. 1.) többek között azt kérte az udvari kamarától, hogy hagyja meg a várost Szent László és Burgundia puszták birtokában, melyek a város területén belül fekszenek (als seyn in ipso territorio zwey Praedien, das eine Szent László, das andere Burgundia genent). Az udvari kamara teljesítette a pesti városi tanács kérését és I. Lipót király 1703 október 23-án kelt kiváltságlevelével a városnak adta a nevezett pusztákat azon indokolással, hogy addig is a város birtokában voltak. Schmall Lajos kétségbevonta a nevezett puszták fennállását (id. m. 45. l.) s Szent László pusztáról azt írta, hogy a pesti határban vagy a Pesttel határos területen Szent László nevű puszta vagy helység nem volt. Alig hihető, hogy a pesti városi tanács olyat kért vagy kapott volna az uralkodótól, ami nem volt, mert ennek nem lett volna gyakorlati jelentősége. Burgundia puszta helyét biztosan kijelölni ezidőszerint még nem lehet ugyan, Szent László község s utóbb puszta fennállása azonban okleveles adatokkal bizonyítható. Nevezetesen a jászói konvent 1480 július hó 2-án kelt oklevele szerint az óbudai káptalan óvást emelt az ellen, hogy prépostja az Óbudával szemben elterülő (ex opposito civitatis Vetero-Budensis) Szent László területén halastavat csináltatott, mert ez a terület nem a prépost, hanem a káptalan tulajdonát képezi. Volt tehát a középkorban Szent László nevű község, amelyen Báthori István országbíró 1473 július 15-én kelt vizsgálati parancsa szerint az óbudai káptalan jobbágysai laktak, tehát lakott terület volt. Ezeket a jobbágyokat a nevezett vizsgálati parancs szerint a margitszigeti apácák jobbágysai, az apácák jenői majorja mellett megtámadták, mikor a pesti vásárról a Duna partján (per littus Danubii) hazafelé igyekeztek. Ebből kitetszik, hogy Szent László délen Jenővel volt határos s a Pestről Szent Lászlóra vezető út közvetlenül a Duna partján haladt. Ez a község már a török hódoltság kezdetén elvesztette lakosait, s Paksi Jánosnak 1553 szeptember 13-án Ferdinánd királyhoz intézett levele szerint csupán puszta temploma maradt fenn (juxta templum desertum Sancti Ladislai contra Vetus-Budam situm), amely Óbudával szemben állott. Utóbb ez a templom is elpusztult s csak a hajdani község emlékezeté élt tovább. Ez elpusztult község területét kérte és kaptá az uralkodótól 1703-ban a pesti városi tanács; nem mondhatjuk tehát, hogy nem létező valamit kértek. Az előadottak szerint Szent László a középkorban az óbudai káptalan tulajdona volt, de az óbudai káptalan volt a földesúr a szomszédos községek területén is, mert a váci káptalan 1495 szeptember 21-én kelt

oklevele szerint (Pozsonyi káptalan levéltára. Capsa Budensis I. fasc. 5. nr. 1.) Káposztásmegyer; a budai káptalan 1514 április 24-én kelt oklevele szerint pedig (Budai protocollum 271. 1.) Fót is a káptalan tulajdonát képezte. Ez utóbbi határos volt a váci püspökség mogyoródi és szentjakabi birtokaival, amelyek eredetileg a mogyoródi bencés apátsághoz tartoztak, annak megszüntetése után pedig Mátyás király közbenjárására IV. Sixtus pápa 1481 augusztus 20-án az óbudai prépostsághoz csatolta azokat, miáltal a káptalan itt hatalmas uradalom felett rendelkezett. Ez a földesuraság azonban nem tartott sokáig, mert VIII. Ince pápa 1491 december 3-án kelt oklevele szerint a mogyoródi bencés apátság birtokait a váci püspök fegyveres erővel elfoglalta s amint az országbíró 1523. évi okleveléből értesülünk (Bártfai Szabó László: Pest megye oklevelés emlékei 363. 1.), azt végérvényesen meg is tartotta.

Szent László községen innen terült el a margitszigeti apácák Jenő nevű birtoka, melynek dunai révéről Zsigmond király 1425 január 25-én kelt levelében (MODL 11628) azt olvassuk, hogy Felhévízzel szemben (ex opposito superiorum Calidarum Aquarum) terült el, Jenő községnek tehát közvetlenül a Margithíd pesti feljárója mellett kellett állania. Ez a Jenő község eredetileg a Kartal-nemzetség birtoka volt s a Kartal nembeli Mochor útján az esztergomi káptalan kezébe jutott, amint erről a budai káptalan 1287. évi oklevele (Esztergomi káptalani lvtár. Capsa 53. fasc. 7. nr. 2.) tanuskodik. Mikor aztán IV. Béla király a margitszigeti apácakolostort megalapította, az apácák számára szerezte meg ezt a kolostor közelében elterülő birtokot oly módon, hogy az esztergomi káptalannak a hontmegyei Szalka királyi birtokot adta érte cserébe. IV. Béla királynak az apácák számára kiállított adománylevele nem maradt fenn, fennmaradt azonban IV. László király 1274. évi oklevele (Esztergomi káptalani lvtár. Lad. 41. fasc. 1. nr. 4.), mellyel megerősítette azon intézkedést, hogy az esztergomi káptalan a hontmegyei Szalka ellenében átengedte az apácáknak a Pest melletti Jenő községet (villa Jeneu, super villam Pest) dunai révével, szántóföldjeivel, kaszálójával és szolgálónépeivel egyetemben (cum portu in Danubio, terris arabilibus, feneto et libertinis adscriptitiis seu originariis glebe adherentibus). Jenőn azonban nem csupán a Kartal-nemzetség volt birtokos, mert II. Endre király 1225. évi oklevelével (MODL 121) két, a szolgagyőri várnépeket illető jenői jobbágytelket adományozott a margitszigeti prémontrei kolostornak és ezt az adományt IV. Béla király 1245 november hó 24-én megerősítette (MODL 291). IV. Béla király 1253 május 22-én kelt okleveléből (MODL 378) tudjuk továbbá, hogy a lopás miatt kivégzett Bálint fia György újjjenői birtokát szintén a margitszigeti prémontreiek kapták meg az uralkodótól s ez az oklevél Újjenő szomszédaiként az esztergomi és óbudai káptalanokat nevezi meg, vagyis a nevezett Újjenő az óbudai káptalan Szent László és az esztergomi káptalan Jenő nevű birtokai között terült el s nem is lehetett jelentéktelen hely, mert ugyanazon oklevél szerint Míndenszentek tiszteletére rendelt egyháza (ecclesia Omnium Sanctorum) is volt. Ez a Bálint fia György aligha származott a Kartal-nemzetségből, mert a budai káptalan 1247. évi oklevelében nincs megnevezve a Kartal-nemzetség tagjai sorában. István ifjabb király 1264. évi oklevele (MODL 567) ismét

újabb birtokhoz juttatta a margitszigeti apácákat Jenőn, mert ezzel az oklevéllel kapták meg a Kartal-nemzetségből származott Kabas Tamás, továbbá Uza fiai Péter és Ferenc jenői jószágait. Ez a rendelkezés azonban egyelőre aligha léphetett életbe, mert a budai káptalan 1276 augusztus 29-i oklevele szerint (MODL 947) Uza fia Péter Révjenőn (villa Jeneu de portu) fekvő birtokát az apácáknak elzálogosította s a Kartal-nemzetségbeli Kabas Tamás, továbbá Uza fiai Péter és Ferenc jogutódai csupán úgy nyugodtak bele a nevezett birtok elvesztésébe, hogy a budai káptalan 1279. évi oklevele szerint (MODL 1050) a margitszigeti apácák kifizették a többi birtokaikat terhelő bírságpénzt. Az említett Jenőn, Újjenőn és Révjenőn kívül a tárnokmester 1438 június 2-i oklevelében a Pesttel határos Kisjenőről is szó esik (MODL 13194), amely szintén az apácák tulajdonát képezte s amelyet a pesti polgárok foglalásai ellen kellett megvédelmezniök. Jenő tehát elég nagyterjedelmű birtok lehetett, melynek egyes részei fokenként kerültek a margitszigeti apácák tulajdonába.

Jenő délen Béccsel, illetőleg Újbéccsel volt határos, amint ez Ákos óbudai prépost és Ambrus királynéi kápolnaispán 1268 április 13-án kelt okleveléből (MODL 667) megállapítható, ahol a nevezett területnek a margitszigeti apácák javára leendő átengedése azzal van indokolva, hogy határos a nevezett apácák jenői birtokával (vicina est adiacet terre monasterii vestri de Jeneu) s ennek következtében hasznukra lehet (in posterum poterit esse fructuosa). A nevezett terület IV. Béla király 1268. évi oklevele szerint (MODL 651) lakatlan volt (terra vacua), ami valószínűen úgy értelmezendő, hogy lakosai a tatárjárás alatt elszéledtek, vagy elpusztultak. Erre a lakatlan területre, amelyen csupán Werner comes palotája állott, a nevezett unokája is számot tartott és ellentmondott az apácák beiktatásának, ami nem akadályozta meg az uralkodót abban, hogy az apácákat Újbécs birtokában megerősítse. Erre a területre utóbb a pesti polgárok is igényt tartottak és igényüket IV. László király ma már ismeretlen adománylevelére alapították. Péter tárnokmester 1281 szeptember 21-én kelt oklevele szerint (MODL 1102) a pesti polgárok használták is ezt a birtokot (quorum usui subjecta fuerat), tehát a város közvetlen közelében kellett elterülnie. Ebből aztán jogvita keletkezett, melyet a nevezett tárnokmester oly módon oldott meg, hogy Újbécs területét két részre osztotta: a Pest városát körülvevő nagy árkon (fossatum magnum) túli s Jenővel határos részt az apácák birtokában hagyta, a nagy árkon inneni s Pest városával határos részt pedig Werner comes palotájával együtt Pest város területéhez csatolta. A két terület közötti határvonal részletesen meg van jelölve a tárnokmester idézett oklevelében, ebből azonban csupán annyit vehetünk pontosan kimutathatónak, hogy a határvonal a Duna mellett a nagy árok felett (juxta Danubium super magno fossato) kezdődött és azon a ponton végződött, ahol Keresztúrral, Pest városával és Jenővel közös volt a határ. Úgy látszik, hogy Újbécsnek kezükön maradt területét az apácák Jenőhöz csatolták, mert az óbudai káptalan 1336 június hó 9-én kelt oklevelében (Codex dipl. VIII. 4. 191. és köv. l.), ahol az apácák Jenő nevű birtoka és Pest város területe közti határvonal megállapításáról van szó, szórul-szóra ugyanazon határjelekkel találkozunk, melyek a tárnokmester 1281 szept-

tember 21-én kelt s Újbécsre vonatkozó oklevelében foglaltattak. Csupán az utolsó határjelek vannak elhagyva azon indokolással, hogy az itt szomszédos óbudai káptalan és felhévízi keresztetek nem vettek részt a határmegállapításban.

Újbécs helyzetét illetően legfontosabb a Pest városát körülvevő nagy árok (fossatum magnum) helyének kijelölése, amire nézve Csánki Dezső nyomán (Századok 1893. évf. 16. és köv. 1.) magam is azon a véleményen voltam eddig (Tanulmányok I. köt. 59. 1.), hogy azonos azzal a holt Dunamederrel, mely a legújabb időkig megvolt a város határában. Ez azonban semmiképen sem nevezhető fossatumnak, mert a fossatum mesterséges árkot jelent, azonfelül a nevezett Dunameder messzebb is esett a város lakott területétől, semmint azzal kapcsolatba hozható lett volna. A fossatum magnumnak a város lakott területe mentén elhúzódó száraz ároknak kellett lennie, mely a város védelmére szolgált, mielőtt falakkal lett volna körülvéve, amint Esztergom városánál is kimutatható, hogy kezdetben fal helyett csupán árok védte (Monumenta eccl. Strigoniensis I. 431. 1.). Ha mármost a város védelmére készült árok volt, akkor valószínűen a későbbi városfal mentén vonulhatott, mert a városfalon belül még az 1542. évi ostrom idején is nagy kiterjedésű beépítetlen területre mutatnak a források. (Tanulmányok VI. köt. 10. és köv. 1.) Ez pedig csupán azzal magyarázható, hogy a későbbi városfal a város védelmét szolgáló hajdani nagy árok mentén épült. De a XVIII. század folyamán elhangzott tanuvallomások is (Tanulmányok VI. köt. 92. és köv. 1.) arra mutatnak, hogy a hajdani Újbécs közvetlenül a város falai alatt terült el, az Újbécs területét átszelő nagy árok tehát itt keresendő. Az 1281. évi oklevél és az 1752. március hó 1-én felvett tanuvallomási jegyzőkönyv (Tanulmányok VI. köt. 94. 1.) alapján készült Matthey mérnökkari százados térrajza Újbécs területéről, melynek a hivatkozott tanuvallomási jegyzőkönyvvel való kapcsolatát nyilvánvalóvá teszi az, hogy a középkori Jenő tévesen Óbudával szemben a hajdani Szent László helyén tüntette fel. Egészen önkényesen jelölte meg továbbá az 1281. évi oklevélben foglalt határjeleket, minek következtében ennek a térrajznak értéket tulajdonítani egyáltalán nem lehet. Az kétségtelen, hogy Újbécs közvetlenül Pest felett terült el s utóbb az apácák Jenő nevű birtoka is közvetlenül érintkezett Pest város határával, aminek az egész középkoron át tartó jogviták voltak a következményei. A nádor 1374. április 2-i oklevele szerint (MODL 6199) ugyanis az apácák Pest és Pilis vármegyék közgyűlése előtt tiltakoztak az ellen, hogy a pesti polgárok Jenő és Bécs nevű birtokaik határain belül területeket foglaltak. A tárnokmester 1416. március 16-án kelt oklevele szerint (MODL 10439) a pesti polgárok az apácák Kisjenő nevű birtokán szőlőket és kerteket telepítettek és káposztát termeltek (per plantationem vinearum ac constructiones ortorum seminationemque caulium). Mátyás király 1467. április 26-án kelt oklevele szerint (MODL 16533) Újbécsset ekkorra már egészen bekebelezték a város területébe a pesti polgárok (villam Wybech vocatam sibi ipsis incorporarunt) s foglalásaikat Jenő területére is kiterjesztették. 1474. február hó 1-én pedig a váci káptalan előtt tiltakoztak az apácák az ellen, hogy a pesti polgárok Jenő nevű birtokuk határain belül nagy területeket elfoglaltak. (MODL 17539)

A hajdan pusztá Újbécs utóbb lakott területté lett s már Lajos király 1356 június hó 11-én kelt okleveléből (MODL, 4618) tudjuk, hogy a margitszigeti apácák jobbágysai laktak ott. Zsigmond király 1406 május 3-án kelt oklevele szerint (MODL, 9203) Gardwai László és Bertalan bécsi jobbágysai elpusztították az apácák Jenő nevű birtokának egyik fontos határjelét, ami viszont arra mutat, hogy ezek a jobbágysok Bécsnek Pest városához csatolt területén laktak. Mátyás király 1467 április 26-án kelt oklevele pedig már kifejezetten a pesti polgároknak Újbécs területén lakó jobbágysát vádolta azzal, hogy a nevezett polgárok rendelkezésére foglalt el területet az apácák jenei birtokából. Az Újbécs területéből a városhoz csatolt részen szereplő jobbágysok teszük érthetővé számunkra II. Ulászló király 1508 január hó 4-én kelt oklevelének azon kijelentését is, hogy a Bécs-utca, mely valószínűen azonos a korábbi jobbágytelepüléssel, Pest város területén belül állott (in civitate nostra Pesthiensi in vico seu platea Beech). Ez teszi érthetővé továbbá Oláh Miklós (Hungaria 42. 1.) azon megállapítását, hogy Pest városát mindkét oldalon hosszú külvárosok szegélyezték (ex utraque parte longis suburbiis insignis).

I. Lajos király 1347 február 2-án kelt okleveléből (Századok, 1881. évf. 557. 1.) tudjuk, hogy Palota és Szentmihály között terült el a királyi regösök (combibatorum regalium vulgariter regus dictorum) Regteluk, másnéven Regwelgh nevű földje, melynek határaiul Palotán és Szentmihályon kívül Pardy és Hartyán, másnéven Mezőszentmárton vannak megjelölve. Pardyrol a budai káptalan 1335 március hó 17-én kelt oklevele alapján (MODL, 2884) megállapítható, hogy Szentmihályon kívül Wrseggel és Hartyánnal volt határos. Pardy legrégebb emléke IV. Béla király 1245 november 24-én kelt oklevele (MODL, 291), mellyel az uralkodó többek között a margitszigeti prémontreieknek ajándékozott egy pardeu-i földet (in villa Pardeu terra ad duo aratra), melynek határaiul keleten a felhévizi keresztetek földjét (terra Cruciferorum de Calidis Aquis), délen az óbudai káptalan földjét (terra Canonicorum ecclesie Sancti Petri), nyugaton pedig a bessenyői telepések földjét (terra populorum de villa Besseneu) jelölte meg. A keresztetek földje alatt csak a későbbi Keresztúrt lehet érteni, az óbudai káptalan földje pedig valószínűleg azonos a már említett Szent Lászlóval. Bessenyő ismét azonos lehet az 1335. évi oklevélben említett Wrseggel, amely az idők folyamán elpusztult, területe pedig beolvadt Pest város területébe. Bessenyő, illetőleg Wrseg valahol a mai Sashalom környékén állhatott, mert annak területén jelzett a felhévizi konvent 1325 május 9-én kelt határjáró levele (Hazai Okmánytár, III. köt. 79. 1.) Böszörménykutat, amely valószínűleg azonos a török hódoltság utáni Keresztúr területén előforduló Törökkúttal. (Galgóczy: Pest megye monographiája III. köt. 158. 1.) Pardy utóbb elvesztette önállóságát, mert Mátyás király 1467 szeptember 16-án kelt oklevele (MODL, 16580) Barygó néven mint pusztát Palota tartozékaképen (ad possessionem Palotha pertinens) említi, amint a nevezett Regteluk is beleolvadt Palota területébe. Pardy és Barygó azonossága a budai káptalan 1358 január hó 30-i oklevelével (MODL, 4725) igazolható, amellyel Loránt budai polgár megszerezte Pardy birtokát, mert ebben az oklevélben Pardy neve Pardiunak van írva, az oklevél hátlapján pedig XV. századi írással Parygw-ként fordul elő.

A mai Sashalom neve a középkorban Farkashalma volt s a két elnevezés azonossága az 1737. évi tanuvallomások idején (Tanulmányok, IV. köt. 128. l.) közismert volt. Farkashalma elnevezés az említett 1325 május 9-i oklevél szerint terjedelmesebb birtoktest megjelölésére szolgált, melynek határjelei közül ma csupán a Rákospatak és a Cinkotára vezető út ismeretes. Minthogy azonban Farkashalma határainak megjelölése Petherman és Márton pesti polgárok közreműködésével történt, valószínűnek látszik, hogy Farkashalma Pest város közvetlen közelében terült el. Egyébként az 1720. évi tanuvallomások szerint (Tanulmányok, IV. köt. 129. l.) a szoros értelemben vett Farkashalmán »három hányások voltak s egyikét mondták pesti, másikat keresztúri, harmadikát cinkotai határnak«, amiből az következik, hogy a középkori Farkashalma nevű birtok területe az újkorban három részre szakadt s Pest, Keresztúr és Cinkota területébe olvadt. Minthogy továbbá a Farkashalom elnevezés már a középkorban is megvolt, nyilvánvalóan téves az 1737. évi tanuvallomások azon állítása, hogy ez az elnevezés onnan származott, mert ott »egy Farkas nevű pribéket elevenen elástak a törökök«.

Regteluk határai között említi I. Lajos király idézett 1347 február 2-i oklevele Hartyánt, másnéven Mezőszentmártont, mely utóbbi elnevezésről az óbudai káptalan 1335 március 17-i oklevele alapján (MODL, 2884) tudjuk, hogy Szent Márton tiszteletére rendelt templomától (ecclesia Sancti Martini) származott. Ugyanazon Hartyán utóbb Sikátor nevet kapott, amint ez Zsigmond király 1415 február 3-án kelt rendeletéből (MODL, 10305) és a budai káptalan 1472 január hó 6-án kelt okleveléből (MODL, 17278) megállapítható, ahol mindkét elnevezés együttesen fordul elő (Sykathor alio nomine Harkyan). A Palota szomszédságában ma is meglévő Sikátor puszta tehát azonos a középkori Hartyánnal, illetőleg Mezőszentmártonnal s hajdani templomának maradványai nem régen még állottak a puszta közepe táján a szántóföldek között (Károlyi család birtoklási története II. köt. 72. l.).

A Palotával szomszédos Szentmihály a margitszigeti apácák birtokaként jelenik meg először, megszerzésének időpontja és módja azonban nem állapítható meg, pedig az apácák középkori levéltára teljes egészében fennmaradt. Valószínűleg azon Nemus és Nogus nevű földeken vagy azok egyikén keletkezett, melyeket az apácák Cinkotával együtt 1259-ben kaptak IV. Béla királytól (MODL, 492). Az azonosság mellett bizonyít, hogy Nemus és Nogus a nevezett adománylevélben Cinkotával együtt vannak felsorolva, továbbá hogy az adománylevél szerint mindhárom birtok a Rákospatak mellett terült el (terras Scyngata, Nemus et Nogus vocatas juxta Rakus). Nemus neve az 1259. évi adománylevelen kívül csupán Erzsébet királyné 1280 február 24-i oklevelében fordul még elő, amikor is öt olyan jobbágyot kaptak az apácák, akik Béla király idejében még Nemuson laktak (qui tempore regis Bele in terra Nemus vocata residebant), ami egyáltalán nem bizonyít Nemusnak későbbi fennállása mellett. (MODL, 1061) I. Károly király 1335 február 10-én kelt oklevelében (MODL, 2884) tűnik fel először Szentmihály neve, amikor is a Palota melletti Pardy szomszédjaként van megnevezve. Nemus és Nogus nevei pedig teljesen hiányzanak az oklevélből. Mindebből arra lehet követke-

tetni, hogy a nevezett földeken új község keletkezett, mely elnevezését Mezőszentmártonhoz hasonlóan Szent Mihály tiszteletére emelt templomától nyerte.

A IV. Béla király 1259. évi adománylevelében előforduló Cinkota középkori területét nem ismerjük, csupán annyit tudunk róla, hogy az István ifjabb király 1265. évi oklevelében előforduló s Keresztúrral és Kőbányával határos Bukenföldre (terra Buken sine herede decedentis) a budai káptalan 1291. évi oklevele szerint (MODL, 1330) mint Cinkotával szomszédos terület (terram Bukenfelde vocatam vicinam ville Scingata) került az apácák tulajdonába, akik aztán Cinkota területéhez csatolták. A budai káptalan 1326 augusztus 4-én kelt jelentése szerint (MODL, 2370) ugyanis a keresztúri jobbágycsalád a margitszigeti apácák cinkotai jobbágycsaládjait megakadályozták abban, hogy Bukenföldre területét használhassák (a terra Bukenfeulde), tehát ekkor már Cinkota területéhez kellett tartoznia. Úgy látszik, hogy ez a terület mezőgazdasági célokra kiválóan alkalmas lehetett, mert Palotától kezdve sűrűn egymás mellett találjuk a különféle településeket, melyek közül Szentmihályról és Cinkotáról Báthori István országbíró 1473 július hó 15-én kelt oklevele alapján (MODL, 17474) tudjuk, hogy egész sereg jobbágycsalád lakott ott. Mindkét községnek femploma is volt, mert ezek kegyúri joga Bakócz Tamás 1524 április hó 13-án kelt oklevele szerint (MODL, 23922) a margitszigeti apácákat illette meg.

A Cinkotával határos Keresztúr István ifjabb király 1265. évi oklevele szerint (MODL, 588) a felhévizi keresztetek tulajdona volt s innen vette elnevezését is. Eredetileg ugyanis Pousa-Rákosa volt a neve (terra Pousa Racusa vocata, que est terra Cruciferorum domus hospitalis Sancti Regis de Calidis Aquis), ami arra vall, hogy régibb tulajdonosának Pousa volt a neve. Károly király 1326 július 30-án kelt oklevele szerint (MODL, 2370) már János mester budai bíró volt a tulajdonosa, ami arra mutat, hogy Keresztúr nem maradt a keresztetek birtokában. Keresztúrtól délre terült el István ifjabb király nevezett oklevele szerint a Kőér nevezetű föld (terra Keer nominata), melyet IV. Béla király 1244. évi kiváltságlevelével a pesti polgároknak adományozott (terram Keuer, quam eis de novo contulimus) azzal a feltétellel, hogy területét művelés alá fogják venni (ne terre supradicte inculte maneant et inanes). Minthogy a tatárjárás után a pesti telepések a tatárjárás alatti tapasztalataikon okulva az ősi telep helyett a biztosabbnak tetsző budai várhegyet szállották meg, a dunabalparti telep fejlődésében elmaradt. Az 1244. évi kiváltságlevelében foglalt kikötést az új telepések egyelőre nem tudták teljesíteni s ennek tulajdonítandó, hogy Kőért István ifjabb király idézett oklevele nem jelölte meg Pest városa tartozékaként s a margitszigeti apácák mint uratlan földet szomszédos Cinkota nevű birtokukhoz csatolták. Az országbíró 1356 október 13-án kelt okleveléből megállapítható (Anj. okmánytár VI. köt. 503. l.), hogy a pesti polgárok (cives et hospites civitatis Pestiensis) Kőér birtok ügyében (in facto contradictionis, stationis et metarum erectionis possessionis Kuert vocate) a margitszigeti apácák ellen pert indítottak, amely per a vitás Kőér területén a helyszínen (in facie dicte possessionis Kuerd vocate) lett volna eldöntendő választott bírák közbenjöttével. Ez a döntés aligha hozott eredményt, mert a nádor 1388 augusztus

hó 9-én kelt oklevele szerint (MODI, 7422) a margitszigeti apácák Pest vármegye közgyűlése előtt a Kőérföld nevezetű terület használatától (quandam particulam terre ipsarum Kwerfelde vocatam), melyet Cinkota nevű birtokukhoz tartozónak állítottak (ad possessionem earum Sinkota vocatam pertinentem), eltiltották a pesti polgárokat. Ebből arra kell következtetni, hogy a Kőér nevezetű föld, amely nyilvánvalóan azonos a mai Kőbányával, a margitszigeti apácák tulajdonába került annak ellenére, hogy IV. Béla király a pesti telepeseknek ajándékozta. Ennek oka pedig csupán az lehetett, hogy a tatárjárás utáni Pest kezdetben sokkal kisebb méretű volt, semmint lakossága a IV. Béla király 1244. évi kiváltságlevelében foglalt kikötéseket teljesíthette volna. Ezzel szemben a margitszigeti apácáknak a szomszédos Cinkotán olyan népes jobbágytelepük volt, hogy annak lakossága Cinkota területén túli terjeszkedésre is alkalmassá lett, ami annál könnyebben ment, mert Cinkota határai Kőbánya irányában nem voltak megállapítva.

A Kőbányával határos Szentlőrinc már a budai káptalan 1332 szeptember hó 5-én kelt oklevelében (MODI, 2747) előfordult, mint Gyállal szomszédos birtok. Zsigmond király 1404 június 12-én kelt oklevele szerint (Békássy levéltár) Haraszti Jakab fia János tulajdona volt, aki csereképen Zsigmond királynak engedte át, 1424 május 25-én pedig a magyar rendek a csepeli uradalomhoz tartozó Dömsöddel, Gubaccsal, Harasztival és Szent Diennel együtt Borbála királyné ellátására rendelték (Magyar tört. tár. XII. köt. 284. 1.). Olyan oklevél, sajnos, eddig még nem került elő, mely a középkori Szent Lőrinc határait részletesen leírná; ismeretes azonban hajdani templomának a helye, amiből a telep fekvésére következtetni lehet. Mikor ugyanis 1909-ben a Wekerle-telep építése folyt, Lux Kálmán románstílusú templom alapfalait tárta fel, amelyek minden valószínűség szerint Szent Lőrinc hajdani templomának a maradványai. Innen való az a stilizált edényből kinövő szőlőtőkét ábrázoló köemlék, mely ugyanott a Hungária-út 5. számú ház falán nyert elhelyezést. Szent Lőrinc középkori sorsáról egyebet nem is tudunk, annál többet tudunk azonban a Szentlőrincceel határos Gyálról, mely Gyála, sőt Gyálán név alatt is előfordul az oklevelekben. A középkorban lakott hely volt s a budai káptalan 1323-i oklevele szerint temploma Szent György tiszteletére volt szentelve (in qua ecclesia in honore sancti Georgii est constructa). Gyál birtokot Werner comes budai bíró Póka fiától Mihálytól és Jánostól pénzen szerezte meg, örökösei pedig Pousa fiainak: Pous, András és Tamás pesti polgároknak adták el. Az adásvételi szerződés megkötésénél tanuként szerepeltek a szomszédos birtokosok, aminek alapján meg lehet állapítani, hogy Gyál szomszédai keleten Vecsés és Halom, délen Lik és Pakony, nyugaton pedig Kerekegyház és Kormányos voltak, amelyek közül Lik és Kormányos teljesen eltűntek. Ez a szerződés aligha léphetett életbe, mert I. Károly király 1332 augusztus hó 24-én kelt oklevele szerint (Anj. okmánytár II. köt. 620. 1.) Gyált, mint leszármazottak nélkül elhunyt ember birtokát a Tyuknak is nevezett Tamás kapta meg az uralkodótól. Minthogy azonban Gyál egyes részeit már mások tartották megszállva, ami alatt valószínűen az 1323. évi oklevélben megnevezett pesti polgárok értendők, az uralkodó határjárást rendelt el, amiről a budai

káptalan 1332 szeptember 5-én a következőket jelentette: Gyál határa északon Szent Lőrincnél kezdődik, ahonnan keleti irányban haladva Tornustelege és Halom határait érintette. Halomnál dél felé fordult s a Tófbó nevű mocsaras rétnél Pakony határát érte el, ahonnan újból keleti irányban haladt tovább, majd ismét dél felé fordulva átszelte a Pestről Kőrösre, Ócsára és Szegedre vivő nagy utakat s ez utóbbi út mentén mindaddig nyugati irányban haladt, amíg el nem érte Nymig és Kerekegyháza határait. Aztán Ökörhalom mellett elhaladva Kormányos határához jutott s e határ mentén ismét elérte a Szentlőrinc feletti kiinduló pontot. Ezt a határjárást az előadottak szerint az ekkor szükségessé, hogy Gyál egyik részére Werner comes jogutódai tartottak igényt, amit az is bizonyít, hogy a budai káptalan idézett oklevele szerint Wernertelege területe Gyálhoz tartozott (terra Wernertelege ad ipsam possessionem Gyal invenissent pertinentem). A később pusztává lett Gyál tehát a középkorban elég nagyterjedelmű lehetett és egész sereg, ma már eltűnt birtokkal volt határos. Terjedelmével azonban nem állhatott arányban földjének termékenysége, amit a budai káptalan 1345 február hó 18-án kelt oklevele (Károlyi oklevéltár I. köt. 163. l.) is bizonyít, amely szerint kopár és terméketlen terület volt (propter nimiam sterilitatem et infructuositatem). Ennek tulajdonítandó az is, hogy az országbíró 1371 február hó 14-i oklevele szerint (Károlyi oklevéltár I. köt. 326. l.) a Wernertelege nevezetű rész mindvégig lakatlan maradt (terra Wernertelege nominatam et habitatoribus destitutam). A Gyállal szomszédos birtokok közül ma már többnek a neve is teljesen elenyészett, ennek következtében középkori területüket pontosabban megjelölni nem lehet.

A mai Pesterzsébet helyén állott Gubacsról az oklevelek alapján csak annyit lehet megállapítani, hogy határos volt Nyírral és Szentfalvával, mert a budai káptalan 1469 január hó 2-án kelt oklevele szerint (MODL 16780) a Kapus nevű erdő Nyír, Szentfalva és Gubacs területén állott. Szentfalva a csepeli uradalomhoz tartozott s Albert osztrák herceg és a magyar rendek 1424 május 25-én kelt oklevele szerint (M. Tört. Tár XII. köt. 284. l.) a csepeli uradalommal együtt Borbála királyné tulajdona lett. Utóbb azonban elszakították a csepeli uradalomtól s a hozzá tartozó Kormányos és Soroksár nevű pusztákkal együtt Ulászló király 1443 szeptember 14-én Rozgonyi Jánosnak adta (Múzeumi levéltár). A Gubacs és Pest városa között állott Szentfalva korábban Szenterzsébetfalva néven fordul elő az oklevelekben és középkori jelentősége mellett tanuskodik, hogy Pest vármegye rendszeren itt tartotta közgyűléseit. Helyét az oklevelek úgy szokták megjelölni, hogy Pest városa mellett (penes civitatem Pesthiensem) terült el: nevezetesen a nádor 1449 június 28-i (MODL 14273) és a fehérvári keresztések 1500 május 11-i oklevele. (Héderváry oklevéltár I. köt. 494. l.) Eredetileg királyi birtok volt s lakosai V. István királytól vámmmentességi kiváltságot kaptak. (Századok, 1893. évf. 18. l.) Utóbb magánföldesurak kezébe jutott, nevezetesen a XIV. századtól kezdve Ulwing budai polgár és leányági örökösei bírták, a XV. századtól kezdve pedig a Rozgonyiak a földesurai, de más nevezetes magyar családok (Báthoriak, Dócziak, Erdődiak) is birtokosok voltak benne. Plébánia-temploma Szent Erzsébet tiszteletére volt rendelve s plébánosa az esztergomi

érseki helynök 1470 szeptember 11-i (Gyárfás III. köt. 669. 1.) és a veszprémi püspök 1479. évi (Formulae solennes 287. 1.) oklevelében fordul elő. Mikor Budavára 1541-ben török kézre került, Szentfalva is elpusztult s 1563-ban már pusztaként van megemlítve. (Liber regius III. köt. 806. 1.) Zsigmond király 1403. évi oklevele alapján (MODL, 2932) Csánki Dezső Pest városát közvetlen közelébe helyezte (Századok, 1893. évf. 23. 1.), mert a nevezett oklevél a domonkosok pesti kolostorával kapcsolatosan jelölte ki a helyét (in fine civitatis Pestiensis, ubi esset claustrum fratrum Predicatorum), a domonkosok középkori kolostoráról pedig bizonyítottan vette, hogy újkori kolostoruk, illetőleg a mai angol-kisasszonyok kolostora helyén állott a Váci-utcában. A domonkosok középkori és újkori kolostoráról azonban semmiképen sem állapítható meg, hogy ugyanazon a helyen épültek, csupán az tekinthető kétségtelennek, hogy a középkori domonkosrendi kolostor Pest városának ebben a részében állott. Ezzel szemben a török hódoltság után a mai Boráros-tér déli oldalán talált templomrom (öde Kirche) alapján arra a következtetésre kellett jutnom, hogy ez a középkori Szentfalva templomának a maradványa volt (Tanulmányok I. köt. 60. 1.), mert mint a Szentfalvával szomszédos Gubacs temploma túlközel esett volna Pest városához, más templom pedig itt nem volt. E templomrom körül terült el a középkori Szentfalva, amely Újbécshez hasonlóan közvetlen kapcsolatban állott Pest városával, amit az is bizonyít, hogy az 1485 november 18-án kelt közjegyzői oklevél szerint (Formulae solennes 365. 1.) Szentfalván domonkosrendi beginák voltak, márpedig a beginák rendháza mindig közel állott az ugyanazon rend férfikolostorához. Szentfalva közelsége magyarázza Oláh Miklós már idézett megállapítását is (Hungaria 42. 1.), hogy Pest városát mindkét oldalról hosszú külvárosok szegélyezték, t. i. északon Újbécs, délen pedig Szentfalva.

Zsigmond király 1428 április 26-án kelt oklevele szerint (MODL, 11972) a margitszigeti prémontreiek az ottani apácáknak öt esztendő tartamára bérbeadták a Rákos mezején (in campo Rakus) elterülő szántó-földjeiket, rétjeiket, malmukat és majorjukat, melyeket ugyanazon oklevél tanúsága szerint már előzetesen is az apácák béreltek. A bérvizony kezdetét nem lehet megállapítani, úgy látszik azonban, hogy nagyon régi keletű lehetett, mert csak így lehet megmagyarázni a budai káptalan 1327 február 10-én kelt oklevelét (MODL, 2403), melyben a margitszigeti apácák a keresztúri jobbágyokat eltiltották a rákosi földek használatától. Minthogy az apácáknak a Rákos mezején nem voltak földjeik, csupán a margitszigeti prémontreiektől bérelt földekről lehet szó a hivatkozott oklevélben. A bérletet pedig az tette szükségessé az apácák számára, hogy ily módon közvetlen kapcsolatot teremthettek jenei és cinkotai birtokaik között. Ez a szükségesség indokolta aztán, hogy a bérleti viszony az egész közepkoron át fennmaradt. II. Lajos király 1523 augusztus hó 18-án kelt oklevele (MODL, 23801) ugyanis még mindig úgy emlékezett meg az apácák rákosi földjeiről, mint amelyek a margitszigeti prémontreiek tulajdonát képezik (terras et fenilia ad predictam ecclesiam pertinentia in campo Rakus).

Héderváry Lőrinc nádor 1438 június hó 2-án kelt oklevele szerint (MODL, 13194) a prémontreiek rákosi földjei és rétjei a Rákospatak nyugati oldalán terültek el (penes fluvium Rakus a parte occidentali), tehát Pest

város mai területén belül keresendők. A keresztúri jobbágyoknak 1327 február hó 10-én a rákosi földek használatától történt eltiltása arra látszik mutatni, hogy ezek a földek Keresztúr közvetlen közelében terültek el. A budai káptalan 1336 június hó 9-én kelt jelentése szerint (Codex dipl., VIII. 4. 193. 1.) viszont a margitszigeti apácák és az ottani prémontreiek között Jenő birtok határjárása közben azon a ponton volt nagyobb vita (inter commetaneos non modica contentio oriebatur), ahol a Vácra vezető út a Pest városát körülvevő nagy árkot átszelte, a prémontreiek rákosi földjei tehát egészen eddig terjedtek.

A Rákos mezeje elnevezés a középkorban úgy látszik elég tág értelmű lehetett, mert a magyar főpapok és főurak 1307 október 10-én kelt oklevelében azt olvassuk, hogy a pesti ferencrendieknek Szent Péter tiszteletére rendelt egyháza a Rákoson állott (apud ecclesiam beati Petri in Rakus), márpedig ez a templom ma is ugyanazon helyet foglalja el. A Rákos mezejének mindenestre kapcsolatban kellett állania a Rákospatakkel és minthogy ez a patak csupán Kőbánya mellett éri el Pest város határát, a Rákos mezeje Kőbánya, a Rákospatak dunai torkolata és Pest városa lakott részei közötti terület megjelölésére szolgált, amely terület már nem tartozott Pest város határához, mert a prémontreiek földjei, rétjei és majorja is itt voltak. A Rákos mezeje mezőgazdasági célokra nem volt alkalmas, azért nem keletkezett a prémontreiek itteni birtokán községi élet. II. Lajos király idézett 1523-i oklevele is a mellett tanuskodik, hogy ezt a területet csupán kaszálónak használták a margitszigeti apácák is. Figyelemreméltók a Rákos melletti birtokok régi elnevezései, melyek a mellett tanuskodnak, hogy maguk a birtokok is a Rákos nevet viselték, p. o. Keresztúr eredeti neve Pousa Racusa volt (MODL, 588), Rákoscsaba pedig a Chaba Racusa nevet viselte (MODL, 7).

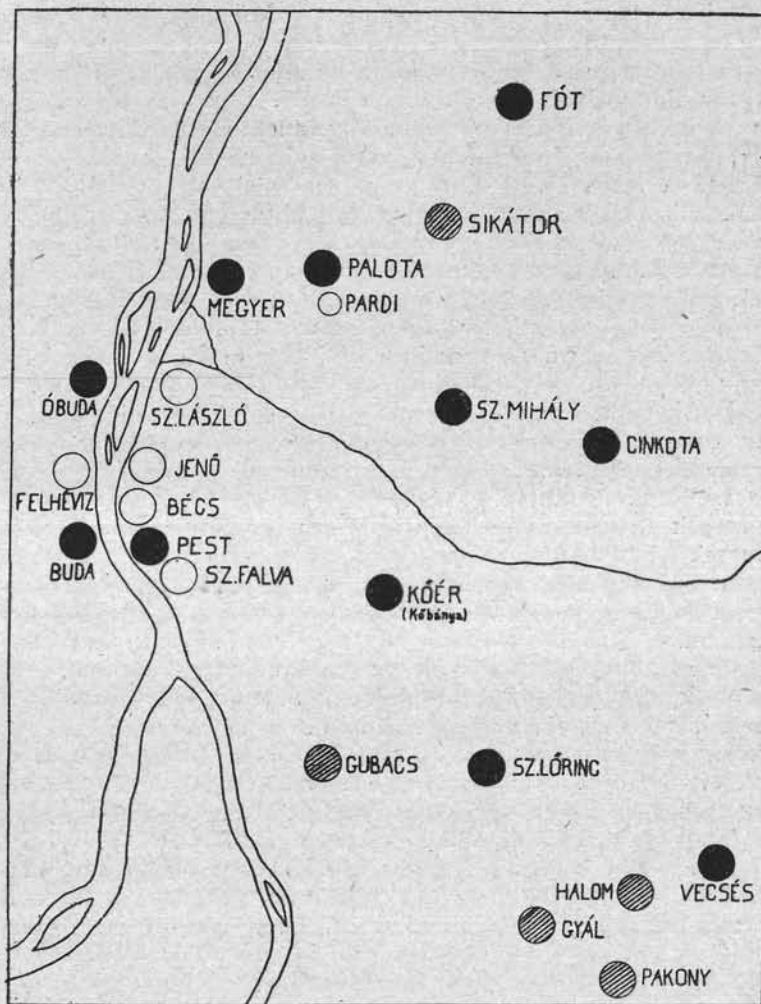
A Pest városával szomszédos területen az előadottak szerint a középkor folyamán a margitszigeti apácák, az óbudai káptalan és a magyar királyné voltak a nagyobb birtokosok: a margitszigeti apácáké volt Újbécs, Jenő, Szentmihály és Cinkota, az óbudai káptalané Szent László, Káposztásmegyer és Fót, a magyar királynéé pedig a csepeli uradalom tartozékát képező Szentlőrinc és Gubacs. Budai bírák is birtokosok voltak Pest város határában s birtokaikat részben királyi adomány, részben vásárlás útján szerezték. Palotán és a szomszédos Regteleken, Pardiban és Sikátoron Loránt budai bíró és leszármazottai, Keresztúron János budai bíró, Gyálon Werner budai bíró és leszármazottai, Szentfalván pedig Wlving budai bíró és leszármazottai voltak a földesurak, akik mellett maga a város nagyon szűk területre szorult s ez a terület sem volt alkalmas mezőgazdasági célokra. A legerősebben a Duna melletti mezőgazdasági célokra alkalmas területek voltak megszállva s a városi polgárság is ebben az irányban igyekezett újabb területeket szerezni, amint ezt a margitszigeti apácákkal folytatott jogviták tanúsítják. Ennek a területszerzésnek pedig a mezőgazdasági művelésre alkalmas földek gyarapítása volt a célja, amint ezt a nádor 1438 június hó 2-án kelt okleveléből láthatjuk, ahol meg van állapítva, hogy a foglalt területeken szőlő- és kertművelést kezdtek.

A Pest városával szomszédos települések közül soknak még az emléke is elveszett, mert már a középkor folyamán beolvadtak a szomszédos községekbe. Palotába olvadtak bele a szomszédos Pardi és Regtelek, melyek

15. Pest környékének templomai egy 1673 körüli térkép 1773. évi másolatán.

ezúton ugyanazon földesúr fennhatósága alá kerültek. Cinkotába olvadtak Bukenföldre és Kőbánya, amely utóbbira vonatkozó jogukat a pesti polgárok a középkor folyamán nem tudták érvényesíteni. Gyállal egyesült Werner-teleke, melynek különállását nem sikerült fenntartania. Virágzó jobbágy-

16. Középkori települések Pest határában. (A világos körök eltűnt, az árnyékoltak pusztává lett, a sötétek pedig ma is virágzó településeket jeleznek.)

községekből a török hódoltság folyamán puszták lettek, melyek helyét ma csupán templomromok jelzik. Ilyen pusztává lett hajdani község Káposztás-megyér, melynek a Dunakeszire vivő országút melletti mezei csárdával

szemben levő templomromjairól Galgóczy emlékszik meg (Pest megye monographiája III. köt. 153. l.). Pusztává lett a hajdani Síkátor, melynek templomromjait a Károlyi család birtoklási története említi (II. köt. 72. l.), mint amelyek a puszta közepe táján a szántóföldek között szemlélhetők. Mindkét templom alaprajzát és távlati képét 1874-, illetőleg 1876-ban Arányi Lajos vette fel s e felvételek most a Műemlékek Orsz. Bizottsága rajztárában találhatók. Az akkori falmaradványokból ma már alig van meg valami, mert anyagukat építési célokra használták fel, amint a káposztásmegyeri templom köveiből épült a szomszédos csárda is. Kár, hogy ezek a templomromok így módon nyomtalanul eltűnnek, mert oklevelek hiányában ezek alapján lehetne kijelölni a hajdani települések pontos helyét.

Pusztává lett a középkori Gyál, melynek templomát 1736 körül bontották le s kőanyagából korcsmát és istállót építettek. (Chobot: Váci egyházmegye I. köt. 277. l.) Szentfalva, Újbécs, Jenő és Szent László egészen eltűntek, még templomromjaik sem maradtak fenn, pedig mind-egyiknek volt a középkorban temploma. A török hódoltság végén fennállott településeket szemléltetően mutatják templomaik, melyekről egy 1673 körüli időből származó térképről 1773-ban készült mellékelt másolati rajz maradt fenn, s ha ezt a rajzot a templomromok ábrázolásával ki lehetne egészíteni, hűképet nyernénk a Pest melletti összes régi településekről. (15. kép.)

Az elpusztult középkori községek helyén a török hódoltság után új települések keletkeztek, melyek azonban már újkori földesuraiknak köszönhetik létüket, mint p. o. Cinkota és Keresztúr. Pusztává lett középkori községek helyén olyan telepek is keletkeztek, amelyek egészen új nevet vettek fel: a hajdani Káposztásmegyer területén keletkezett Újpest, Szentlőrinc egy részének területén Kispest, Gubacs területén pedig Pestszenterzsébet. Ez utóbbiak már jellegükben sem emlékeztetnek középkori elődeikre, mert ezeket a fővárosból kiszorult lakosság szállotta meg s külsejük szerint inkább Budapest külvárosainak tekintendők.

A török hódoltság után új földesurak jelentek meg Pest város határában, akik közül a gróf Károlyi család volt a legjelentősebb, mert ennek főti uradalma Palotát, Síkátort és Káposztásmegyert is magában foglalta, s ugyancsak a gróf Károlyi családé lett Gyál puszta is. A főti uradalom 1808 november hó 23-án vétel útján került a gróf Károlyi család tulajdonába (Károlyi család birtoklási története II. köt. 76. l.), Gyál puszta pedig a Kenderessy család révén lett a Károlyiaké. Nagy birtokai voltak még Pest város határában a török hódoltság után a Vattay családnak, amely családtól 1729-ben Grassalkovich Antal csereképen szerelte meg Szentmihályt, Gubacsot, Szentlőrincet és Péterit. (Turul 1931. évf. 69. l.) Az 1695 szeptember 30-án tartott határjárásakor (Rómer: Régi Pest 238. és köv. l.) még csupán Vattay János volt nagyobb birtokos Pest város határában, mert az övé volt Szentmihályon kívül Szentlőrinc és Gubacs, egyébként Palotán és Káposztásmegyeren Ujfalussy János, Cinkotán Beniczky Tamás, Keresztúron pedig Osztrólczy János voltak a földesurak. Ez az oklevél a legrégebb emléke a pesti határ kitűzésének, de ez a határmegállapítás csupán az északi részen, t. i. Káposztásmegyertől Keresztúrig folyt le símán, azon túl már csupán hosszú idő után sikerült a város határát végérvényesen kitűzni. Ennek oka pedig nem csupán

abban keresendő, hogy a török hódoltság elhomályosította a középkori jogviszonyokat, hanem abban is, hogy a városnak sohasem voltak pontosan kitzűzött határai s ez okozta a középkor folyamán is a szomszédos birtokosokkal folytatott határpereket. 1695-ben sem okleveles adatok alapján történt a határmegállapítás, hanem közös megegyezéssel tűzték ki a határokat, a későbbi határmegállapítások során pedig kétes értékű tanuvallomásokra alapították azokat. Káposztásmegyer, Palota és Szentmihály irányában mindenesetre szerencsésen alakult a város területe, mert itt minden ellentmondás nélkül bekebelezhetett olyan területeket, melyek a középkor folyamán különálló birtoktestek voltak. Tanulmányunk elején már rámutattunk arra, hogy az óbudai káptalan tulajdonát képezett Szent Lászlót a város területéhez csatolták, amit az tesz érthetővé, hogy az óbudai káptalan a török hódoltság megsemmisítette s jogutódai oklevelek hiányában nem tudták igazolni jogigényüket hajdani birtokaikra. Ugyanez történt Jenővel is, melynek középkori földesurai a margitszigeti apácák voltak, s ezek jogutódai, a klarissza apácák megkísérelték ugyan jogigényeik érvényesítését, fáradozásaik azonban nem jártak eredménnyel. Minthogy a pesti határ északi irányban alakult ki először, itt kell keresni azt a Burgundia nevű pusztát is, melyre a pesti városi tanács 1703-ban jogigényt jelentett be. Jenőre gondolunk itt elsősorban, melynek területén valószínűen állottak olyan várszerű, esetleg római eredetű romok, melyek a Burgundia elnevezést indokolták tették. A Burgundia elnevezés ugyanis csupán a Burggrund szóból származhatott, ami várszerű romok melletti területre utal. Ilyen várszerű romok voltak még a múlt század elején is a mai Vigadó melletti Dunaparton, ezek közelében kellett lennie a Burgundia pusztának is. (Tud. Gyűjtemény 1820. évf. III. köt. 16. 1.) Semmi esetre sem vonatkozhatott azonban a Burgundia elnevezés Kőbányára, amint azt Schmall Lajos magyarázta (Adalékok I. köt. 46. 1.), mert Kőbánya neve kezdettől fogva mindig ugyanaz volt.

Gárdonyi Albert